

**BOSHLANG'ICH SINFLAR O'QUVCHILARIGA ESHITUV IDROKI VA TOVUSHLAR TALAFFUZ
MALAKALARINI AXBOROT TEXNOLOGIYALARI ORQALI RIVOJLANTIRISH YO'LLARI**

M.U. Xamidova
Nizomiy nomidagi TDPU,
Surpedagogika va inklyuziv ta'lim kafedrasida, dotsent

Annotatsiya Ushbu maqolada, boshlang'ich sinflar bolalarni maxsus ta'lim jarayonida eshituv idrokini va tovushlar talaffuzini axborot texnologiyalari orqali rivojlantirish samaradorligi yoritilgan

Kalit so'zlar: nutq, idrok, kinesteziya, avtomatizatsiya, temp, orfoepiya, korreksiya, operatsiya.

Ta'limni rivojlantirishning boshlang'ich bosqichida axborot kommunikatsion texnologiyalarni qo'llash zaruriy ehtiyoj bo'lmoqda. Maxsus ta'lim muassasalarida kompyuterli o'yin dasturlaridan foydalanish bolalarda bir qancha pedagogik-psixologik funksiyalarini amalga oshiradi va shakllantiradi: -charchoq va quvvatsizlikni yoqotadi; - o'z qobiliyat va iqtidorini namoyish qilish imkonini beradi; -mustaqil harakat qilish imkonini beradi; -hamkorlik qilish usullarini ishlab chiqish imkonini beradi; -muloqot qilish ko'rinishlarini shakllantiradi; - insonlar bilan qanday munosabatda bo'lishni o'rgatadi; -o'z-o'zini nazorat qilishni shakllantiradi; -obrazli tasavvurlash va fikrlash rivojlantiradi; - nutq, ijodiy fikrlash va kognitiv qobiliyatlari rivojlanadi Kompyuterli o'yin dasturlaridan tashqari maktabgacha ta'lim muassasalari uchun kompyuterli nashrlar, shu jumladan virtual laboratoriya, ijodiy ishlanmalar, virtual sayohatlar va elektron axborot resurlari yaratilmoqdaki, ulardan foydalanish bugungi kunda o'z samarasini ko'rsatmoqda.

Karlarni talaffuziga o'qitishning ikkinchi masalasi shundan iboratki, tushunarli talaffuzni maksimal darajada etkazish. Ya'ni, ancha to'la va og'zaki nutqda uchraydigan iboralarni, fikrlarni ajratib talaffuz qilish.

Karlarni talaffuzga o'qitish berilgan ikkita masaladan tashqari yana boshqa masalalar ham mavjud.

Nutqiy kinesteziyalarga shunday nutqiy faoliyatlar kiradiki, ular labdan o'qish, og'zakinutqni eshituv va eshituv – ko'ruv orqali qabul qilish, o'qish va yozish.

Karlar talaffuzi yetarli darajada tez bo'lishi va uning nutq tempi gaplashayotgan nutq tempiga mos bo'lishi kerak, shuningdek karlar o'z nutqida so'zlashuv urg'usiga va orfoepik qoidalarga rioya qilishi kerak.

Kar bolalarni talaffuzga o'qitishning tarkibi, ularning ohzaki nutqi fonetik shakllanganligi, yuqorida ko'rsatilgan talablarga javob berish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat.

Aniq va tushunarli talaffuz qilish talablaridan kelib chiqqan yana bir qator, nutqni fonetik shakllantirishning turli tomonlariga tegishli talablar mavjud. Ular: ovoz, so'zning fonetik ko'rinishi (orfoepiya, urg'u, bo'g'in ritmi va fonematik tuzilishi), jumlati intonatsiyalar, shuningdek umumiy temp va talaffuz qilishning aniq darajasi.

So'zlarni bir –biriga bog'lab talaffuz qilishga yordam beradigan nutqiy nafas ta-labini ham ko'rsatib o'tishimiz zarur.

Bu hamma umumiy va undan kelib chiqqan talablar, maxsus dasturda aniqlashtirilgan, kar bolalarni talaffuzga o'qitishning majmunda o'z aksini topgan.

Tayyorlov sinf - ishning birinchi bosqichi, so'zning tovush tuzilishi ustida olib boriladi. Bu bosqichda bolalardan 17 ta asosiy tovushlarni aniq talaffuz qilinadi, biroq tovushlarni boshqa tovushlar bilan almashtirish (tovushlarni oldindan qisqartirilgan tizimi bo'yicha) mumkin.

O'qitishda so'z va jumlar ustidagi ish bilan birga ovoz va nutqiy nafas ishlari ham kiritiladi. Bular ya'ni: normal tembrni ishlatish, ovozni normal kuchi va ba-landligi, so'zlashuv urg'ularga ko'ra ovoz kuchining o'zgarishi, biron-bir so'z, jumla hosil qilinadigan 4-5 ta bo'g'inni (bir nafasda) qo'shib aytish kiradi.

Ishning ikkinchi bosqichi, (1-2- sinf) so'zning tovush tarkibidan asta-sekin so'zni ishlab chiqilishini aniqlashda va oldindan qilingan tovushlar almashinishni yo'qo-tishdan iborat.

Shunday qilib, talaffuzga o'qitish dasturi quyidagi bo'limlarga bo'linadi:

1. Nutqiy nafas. Ishning tarkibi- o'quvchilardan nafasdan to'g'ri foydalanish malakalarni bitta nafasda so'z va qisqa jummalarni ishlab chiqish, shuningdek, jummalarni sintagmalarga bo'lish malakalarini qayta ishlab chiqishni shakllantirishdan ibo-rat.

2. Ovoz. Ishning tarkibi – normal tembrni qo'pol o'zgarishsiz ovozdan normal kuch va balandlikdan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish.

3. Tovushlar va ularni o'qilishi. Ishning tarkibi – ona tilidagi hamma tovushlarni gapira olish va so'zlarda ularni o'qiy olish malakalarini shakllantirish. Bunda kar o'quvchilar tovushlar tarkibini o'zlashtirishda aniq bir ketma – ketlik kuzatiladi.

4. So'z ustidagi ish:

a) so'zlashuv urg'usi;

b) orfoepik qoidalarni o'z ichiga oladi. Bu ish o'quvchilarda so'zlarni bog'lab, tovush tarkibini saqlab, urg'ularga e'tibor berib, shuningdek, ona tiliga xos orfoepik qoidalarga rioya qilib, to'g'ri talaffuz qilishni shakllantirishni ko'zda tutadi.

5. Jumlar ustidagi ish:

a) logik urg'u;

b) orfoepik qoidalar;

v) nutq tempini o'z ichiga oladi. Ishning tarkibi – o'quvchilarda jummalarni normal tempda bir –biriga bog'lab (1ta nafas chiqarishda yoki sintagmalarga bo'lib), urg'ularga e'tibor berib ishlab chiqish malakalarini shakllantirishdan iborat.

Karlarni talaffuzga o'qitish davrlari. Talaffuzga o'qitishning 2 ta davrni ajratish mumkin:

a) boshlang'ich

b) talaffuz ko'nikmalarini mukammallashtirish va avtomatizatsiyalashtirish davri.

Hozirgi vaqtda karlar maktablarida talaffuzni shakllantirishning 2 ta yo'li ishlatiladi:

1. O'qitish jarayonida eshitishdan keng foydalanish va daktilema orqali nutqni rivojlantirish, ya'ni o'qituvchilarga murojaat qilayotgan paytning o'zida, ham daktil, ham og'zaki nutqi orqali so'zlarni ishlab chiqadi. Shunda o'quvchilarga faqatgina so'z-larni ishlab chiqishgina emas, balki imkoniyati boricha og'zaki nutqda talaffuz qilishga o'rganadilar. Butun so'zlarni o'qituvchining labidan o'qishga va imkoni boricha eshitish orqali qabul qilishga asoslangan bunday ishlab chiqarish juda ham sxematik tarzda olib boriladi, faqatgina ba'zilarida ularning uzoq o'xshash fonetik ko'rinishini eslatadigan asosiy tovushlarning o'quvchilar tomonidan asta-sekin o'zlashtirish vaqtida to'liq va to'g'ri bo'ladi. Buning natijasida o'quvchi tomonidan daktil shaklida o'zlashtirayotgan material, sekin-asta ularning ohzaki nutqiga o'rna-shadi va kerakli talablar bo'yicha talaffuz qilinadi.

2. O'quvchilarda talaffuz qilish ko'nikmalarini sistematik o'zlashtirishni ta'-minlaydigan asosiy yo'l, og'zaki nutqni shakllantirish darsari nutqni shakllanti-rish darslari bilan bog'langan holda so'z va jumlar materiali ustida olib borila-digan rejali ishdan tarkib topgan.

Avtomatizatsiya va talaffuzni hosil qilish ko'nikmalarini mukammallashtirish davri ta'limning qolgan yillarini o'z ichiga oladi. Bu davr davomida erta olingan talaffuz ko'nikmalari mukammallashadi, talffuz nuqsonlari korreksiyalanadi, shuningdek, bir qator yangi ko'nikmalar shakllanadi. Shu davr o'zida kar o'quvchilar o'zbek tili fonetikasidan aniq bir bilimlarni o'zlashti-radilar.

O'rta va yuqori sinflarda talaffuzni shakllanishi bir qator talablar asosida o't-kaziladi. Bunda daktil nutq qisqartirilib, yaxshi eshitadigan bolalarga xos og'zaki muloqot qilish talablariga yaqinlashtiriladi. Bu davrda talaffuz ustidagi ish o'quvchilarning umumiy rivojlanishi darajasi va ularning talaffuz qilish ko'nikmalarining rivojlanish darajasi bilan bog'lan-gan holda amalga oshiriladi.

Taqlid – birinchi talaffuz ko'nikmalarini hosil qilishning asosiy yo'llaridan biri bo'lib, o'qitishning boshlang'ich davrida asosiy o'rinni egallaydi. Avtomatizatsiya davrida ham taqlid o'zining mohiyatini saqlaydi, lekin bu bilan birga eng katta shrinni artikulyatsiyani tushunishni egallaydi. Bu davrda so'zlashuv bilimiga tayangan holda o'z-o'zini tekshirish imkoniyati paydo bo'ladi. Talaffuzni korreksiyalashda tak-liflar o'quvchi tomonidan artikulyatsion harakatlarni tushunishi bilan birga olib boriladi.

Avtomatizatsiya va talaffuz ko'nikmalarini mukammallashtirish davrida yosh xususiyati, umumiy va nutqiy rivoj-lanish darajasi hisobga olingan holda o'quvchilarning mustaqil ishlarning mohiyati oshadi. Ishning hamma sanab o'tilgan shakllari o'zaro bir-biri bilan bog'liq. O'quvchilar eshitishga keng tayangan holda va nutqiy amaliyot shartlarida karlarning talaffuz ko'nikmalarini mukammallashtirish ishlari amalga oshiriladi.

O'qitish usullarini quyidagilarga bo'lish mumkin:

1. Tafakkur, xotira, diqqat va hayolning aloxida operatsiyalarini tarkib toptiradigan va faollashtiradigan usullar;
2. O'qituvchilarning o'quv materiallarini o'zlashtirish bilan bog'liq kechinmalari va hissiyotlarini faollash-tiradigan usullar;
3. Nazorat va o'quvchilarni o'z-o'zini nazorat usullari;
4. o'qitish jarayonida o'quvchilarning jamoaviy va shahsiy o'zaro munosabatlarini boshqarish usullari.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Рау.Ф.Ф. Формирование устной речи у глухихдетей. М.: Педагогика, 1999.
2. Рау.Ф.Ф. Методика обучения произношения у глухих детей. М.: Педагогика, 1999.
3. Nurkeldieva.D.A. Pedagogik-psixologik diagnostika "VNESHINVESTROM" T-2019